

Α. Λίγη προϊστορία

Τα δημητριακά αποτελούσαν τη βάση της διατροφής των αρχαίων Ελλήνων, κατά τη μινωική, τη μυκηναϊκή και την κλασική περίοδο. Στα χρόνια του Περικλή έφταναν με τα πλοία από τον Εύξεινο Πόντο 17 χιλιάδες τόνοι περίπου σιτηρά. Κυρίως χρησιμοποιούσαν τότε το σκληρό σιτάρι (πύρος), την όλυρα¹ (ζεία) και το κριθάρι (κριθαί). Οι τρόποι καλλιέργειας αυτών ήταν ήδη γνωστοί από την ομηρική εποχή. Ακολουθούσε άλεσμα και το αλεύρι γινόταν άρτος (ψωμί) ή διάφορες πίτες σκέτες ή γεμιστές (με τυρί ή μέλι). Η ζύμη ψνόνταν σε πήλινους φούρνους. Οι πέτρινοι φούρνοι εμφανίστηκαν στη ρωμαϊκή περίοδο. Το κριθαρένιο ψωμί² με ζύμη λεγόταν ζυμίτης, χωρίς ζύμη λεγόταν άζυμος. Οι Ρωμαίοι αποκαλούσαν "κριθαροφάγους" τους Έλληνες. Συνήθως το πρωί έτρωγαν άρτο ή ζυμίτη βουτηγμένο σε άκραιο οίνο.

Το 2ο μ.Χ. αιώνα αρχίζουν να εμφανίζονται και οι πρώτοι μικροί φούρνοι και οργανωμένα αρτοποιεία. Αναφέρονται 72 διαφορετικά είδη ψωμιού! Μεγάλη φήμη³ αρτοποιών είχαν οι Φοίνικες, οι Λυδοί και οι Καππαδόκες. Οι Αθηναίοι φουρνάρηδες είχαν καλή φήμη, αλλά κυρίως για πίτες και γλυκίσματα.

Β. Κυλινδρόμυλοι της Λαμίας την περίοδο του Μεσοπολέμου

Υπήρχαν στην πόλη οι τρεις μεγάλες αλευροβιοτεχνίες-βιομηχανίες:

Κυλινδρόμυλοι Κρόκου - Μουζέλη⁴ : Στη γνωστή σήμερα θέση «Μύλια» ή Μύλοι Λαμίας, προϋπήρχε «ένα υδροκίνητο εργοστάσιο αλευροποιίας, με άλλους 6 υδρομύλους συνεχόμενους»⁵. Τα μεγάλα κτίρια των μύλων αυτών πρέπει να έγιναν μετά το 1901, το έτος που αγοράστηκαν τα ακίνητα στην περιοχή αυτή⁶. Μετά το 1921 και την εκποίηση της περιουσίας⁷ του Κων. Αγαθοκλή, το εργοστάσιο και τα παραρτήματά του αγοράστηκαν από τους Κων. Κρόκο και αδελφούς Μουζέλη. Οι κυλινδρόμυλοι λειτουργούσαν με πετρελαιομηχανές, που έδιναν κίνηση στο μύλο, αλλά ταυτόχρονα, με ηλεκτρική γεννήτρια είχαν και ηλεκτρικό ρεύμα. Η παραγωγή του αλευρόμυλου ανερχόταν σε 30-32 τόνους την ημέρα (σε 2 βάρδιες) κατά μέσο όρο. Όταν η κατανάλωση ζητούσε περισσότερο, τότε εύκολα επιτυγχανόταν μέγιστη απόδοση 38-40 τόνους την ημέρα.

Κυλινδρόμυλοι Κ. Χ. Στεργιοπούλου⁸ : Άρχισαν τη λειτουργία του το 1907. Βρίσκονταν σε πάροδο της οδού Αμφίσης, στο βόρειο μέρος της οδού Παπαφλέσσα. Η απόδοση από 5 χιλιάδες οκάδες σίτου την ημέρα στην αρχή, αλλά με νεότερα μηχανήματα από τη δεκαετία του '30, έφτασε τους 20 τόνους τη μέρα (στο 16ωρο). Γραφεία και αποθήκες είχε στην οδό Δροσποπούλου (κοντά στην πλατεία Σταγοράς).

Κυλινδρόμυλος⁹ Π. Κίτσου¹⁰ : Προ του 1917, στη γωνία των οδών Αγ. Νικολάου και Ροζάκη Αγγελή σε μια αυλή μαντρωμένη, με ένα υπόστεγο, υπήρχε ένας μύλος με μυλόπετρες. Τα επόμενα χρόνια έγινε πολυώροφο τσιμεντένιο κτίριο, με αποθήκες, κυλινδρόμυλο, κλπ. Το 1937, η παραγωγή του κυλινδρόμυλου ήταν 4 χιλιάδες οκάδες αλεύρι στο 8ωρο.

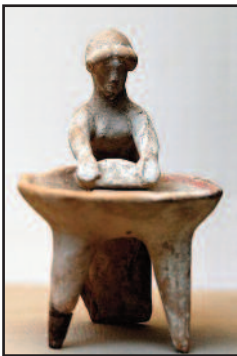
Γ. Εργαλεία για την παρασκευή ψωμιού

Για την παρασκευή ψωμιού χρειάζονται κάποια κατάλληλα σκεύη ή εργαλεία. Έτσι:

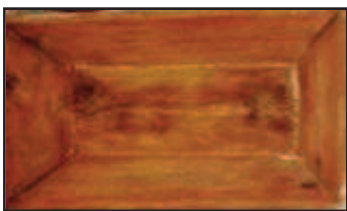
• Η **νοικοκυρά** στο σπίτι της διέθετε: σκαφίδι (ξύλινη κατασκευή για το ζύωμα), κρισάρα (κόσκινο με σίτα αριά ή δασιά, όπου κοσκίνιζε το αλεύρι απομακρύνοντας το πύτουρο), πινακωτή (ξύλινη, όπου έβαζε το ζυμάρι για να φουσκώσει, με πολλά χωρίσματα, που καθένα του έπαιρνε ένα καρβέλι) και ξυλόφτυαρο (για να βάλει στο φούρνο της ένα-ένα για να ψηθούν). Φυσικά διέθετε αλεύρι από το νερόμυλο συνήθως και ξινή μαγιά (όχι μαγιά μπίρας όπως τώρα) ή είχε προζύμι. Επίσης αλάτι και χλιαρό νερό. Το ζυμάρι μέσα στην πινακωτή έμενε λίγη ώρα σκεπασμένο για να φουσκώσει. Μετά άναβε τον ξυλόφτυαρο του σπιτιού και - όταν είχε κάψει - τραβούσε τα κάρβουνα έξω

Στάχια σίτου (αρχαίο γλυπτό)

ειδώλιο

Σκαφίδι για ζύωμα

Παλιά πινακωτή

Ξυλόφτυαρο

 Γράφει ο
 Κων/νος Αθ. Μπαλωμένος
 φυσικός

και τη στάχτη και με το ξυλόφτυαρο έβαζε τα καρβέλια. Σε μία ώρα περίπου ήταν έτοιμα, αφράτα και νόστιμα.

• Ο **αρτοποιός** στο μαγαζί του παλιότερα διέθετε: πολλή και μεγαλύτερα σκαφίδια, όπου με τα χέρια του ζύμωνε. Σήμερα υπάρχουν μηχανικά ζυμωτήρια. Για να φουσκώσει το ζυμάρι, σήμερα χρησιμοποιούνται ηλεκτρικοί θερμοθάλαμοι. Παλιότερα ο φούρναρης είχε πολλές πινακωτές, ενώ σήμερα τα καρβέλια μπαίνουν στο φούρνο με μικρές μεταφορικές ταινίες. Οι φούρνοι παλιότερα ήταν με ξύλα, ενώ σήμερα είναι με καυστήρα πετρελίου ή ηλεκτρικοί. Επιπλέον σήμερα οι φούρνοι είναι πολυώροφοι για μεγαλύτερη παραγωγή ψωμιού. Με ξυλόφτυαρο βγάζουν από το φούρνο τα ψημένα έτοιμα ψωμιά.

Δ. Ονόματα αρτοποιών της Λαμίας

Στη διάρκεια του 19ου αι. η παρασκευή του ψωμιού ήταν οικιακή εργασία των γυναικών και δεν υπήρχαν αρτοποιεία. Τούτο προκύπτει από την απουσία αρτοποιών, στην καταγραφή του περιηγητή Μιητιάδη Μπούκα¹¹, που πέρασε από τη Λαμία το 1875. Βέβαια αναφέρεται το Βιομηχανικόν ατμοκίνητον Εργοστάσιον¹² "Η Φθιώτις" του Κων. Π. Αγαθοκλή στη Στυλίδα, που διέθετε "κλιβάνους κατά το ευρωπαϊκό σύστημα προς κατασκευήν άρτων του στρατού και της πόλεως".

Στον 20ό αι. έχουμε αρτοποιεία στην πόλη. Από τα βιβλία των Ι. Ν. της Λαμίας καταγράψαμε κατά ενορία τα ακόλουθα ονόματα:

Στη ζώνη της ενορίας των Αγίων Θεοδώρων διέμενε ένας :

α/α	Ονοματεπώνυμο	έτη	ηλικία	καταγωγή
1.	Παπαρίδης Ηλ. Ι.	1892-1942	50	Αμφίσσα

Στη ζώνη της ενορίας του Αγίου Νικολάου διέμεναν πολλοί αρτοποιοί με σημαντικά μαγαζιά στην πόλη. Καταγράφηκαν 9 αρτοποιοί, που κάθε πρωί είχαν έτοιμο το ψωμί των Λαμιωτών. Για όλους δηλώθηκε ως τόπος καταγωγής η Λαμία. Κάποιοι φούρνοι (όπως του Μακρή, του Κατσιανή, κ.ά.) συνέχισαν τη λειτουργία τους - από κάποια παιδιά τους - κι έφτασαν μέχρι τη δεκαετία του '80. Παραθέτουμε τα στοιχεία τους:

α/α	Ονοματεπώνυμο	έτη	ηλικία
1	Ιωάν. Γρηγορόπουλος	1834-1914	80
2	Χρ. Φαρμάκης	1849-1914	65
3	Νικόλαος Μετίτσος	1875-1915	40
4	Ηλίας Καδός	- 1916	-
5	Χρίστος Κατσιανής	1889-1931	42
6	Γεώργιος Στεργιανός	1888-1935	47
7	Γεώργιος Κατσιανής	1875-1940	65
8	Ανδρέας Μακρής	1902-1963	61
9	Δήμος Καραδήμας	1889-1965	76

Στη ζώνη της ενορίας του Ι. Ν. της Παναγίας Δέσποινας διέμεναν 12 αρτοποιοί, των οποίων τα καταστήματα βρίσκονταν σε διάφορα σημεία της πόλης. Με εξαίρεση τον Κωνστ. Π. Μούρτζο, που καταγόταν από την Ήπειρο, όλοι οι άλλοι δηλώθηκαν ως Λαμιώτες στην καταγωγή. Αυτοί ήταν :

α/α	Ονοματεπώνυμο	έτη	ηλικία
1	Γεωργίου Αθανάσιος	1847-1917	70
2	Σάμιος Δημήτριος Γ.	1891-1917	26
3	Καραδήμας Θεόδ.	1853-1918	65
4	Κόντος Κ.	1849-1919	70
5	Κούνης (:) Κωνστ.	1855-1920	65
6	Κάβουρας Ιωάνν.	1879-1922	43
7	Μούρτζος Κωνστ. Π.	1865-1925	60
8	Μονάχος Ευστάθιος	1867-1932	65
9	Σταματοπούλης Ανάργ.	1874-1934	60
10	Μούρτος Βασίλειος	1908-1936	28
11	Ζώγας Νικόλαος	1871-1947	76
12	Ζώτος Γεώργιος	1880-1948	68

Στη ζώνη της ενορίας του Ι. Ν. της Ευαγγελίστριας διέμεναν 3 ακόμη αρτοποιοί. Όπως και οι προηγούμενοι ήταν οι άνθρωποι που κάθε νύχτα ετοίμαζαν για το επόμενο πρωινό, το ψωμί, τα κουλούρια, τις τυρόπιτες κι άλλα αρτοσκευάσματα των Λαμιωτών στην περιοχή του κέντρου της πόλης. Καταγράφηκαν τρία άτομα, από τα οποία τα δύο κατάγονται από το Ζαγόρι της Ηπείρου. Πριν το 1912, που ελευθερώθηκε η Ήπειρος από τους Τούρκους, κάποιοι άνθρωποι ήρθαν στη Λαμία κι έκαναν πράξη την παροιμιώδη ευχή του Ηπειρώτη γονέα: «άντε στο καλό παιδί μου και φούρναρης στα Γιάννενα». Ευτυχώς για τη Λαμία οι άνθρωποι αυτοί πρόκοψαν στον τόπο μας κι έμαθαν σε δικούς μας την τέχνη αυτή.

Στον επόμενο πίνακα δίνονται μερικά αριθμητικά στοιχεία γι' αυτούς:

α/α	Ονοματεπώνυμο	έτη	ηλικία	καταγωγή
1.	Αναστασίου Δήμος Αναστ.	1870-1940	70	Ζαγόρι
2.	Βάλλας Δημήτριος Β.	1875-1945	70	Ζαγόριον Λαμία
3.	Δούβλης Γεώργιος	1880-1960	80	

Στη ζώνη της ενορίας του Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου καταγράφηκαν άλλοι τρεις αρτοποιοί. Επιπλέον στοιχεία γι' αυτούς ακολουθούν αμέσως :

α/α	Ονοματεπώνυμο	έτη	ηλικία	πατρίδα
1.	Λέων Απόστολος	1854-1931	77	εκ Χαλκίδος
2.	Κάππος Ανδρέας	1870-1935	65	Λαμία
3.	Κάππος Παναγιώτης	1876-1941	65	Αμφίσσα

Ε. Ονόματα αρτοποιών και θέσεις αρτοποιείων στη Λαμία της δεκαετίας του '30

Από καταγραφή¹³ των καταστημάτων την περίοδο 1930-40, καταγράφουμε τα επόμενα αρτοποιεία και την οδό όπου βρίσκονταν. Ήταν:

1. Μωρίκη (στην οδό Όθωνος)
2. Ασημάκη (στη γωνία των οδών Όθωνος και Αμαλίας)
3. Ζιώγα (στην αρχή της οδού Καλύβα-Μπακογιάννη). Μεταφέρθηκε στην οδό Ερμού.
4. Σταματοπούλου (στην οδό Καραϊσκάκη 8)
5. Ζιώγα (στην οδό Ερμού, σήμερα οδό Κουνουπνη)
6. Κάππου-Καραδήμα (στην οδό Ερμού, σήμερα οδό Κουνουπνη)
7. Ντάσιου (στην οδό Ανδρούτσου)
8. Κάππου (στην οδό Ροζάκη-Αγγελή)
9. Σανιδά (στη γωνία των οδών Βύρωνος και Χατζοπούλου). Μπροστά είχε τον πλάτανο.
10. Παναγιωτόπουλου (στη γωνία των οδών Αβέρωφ και Μάρκου Μπότσαρη).
11. Υπήρχαν επίσης 3 φούρνοι σε οδό Σκληβανιώτου, οδό Όθωνος (κοντά στο σημερινό ξενοδοχείο Δέλτα) και στην οδό Καραϊσκάκη, μετά την πλατεία Λαού.

Μπροστά στο φούρνο των Κάππου-Καραδήμα περιμένει κόσμος για ψωμί στην Κατοχή (1941)

Ζ. Συλλογική εκπροσώπηση των αρτοποιών και αρτεργατών

Από το 1918, ιδρύθηκε στη Λαμία ο **Σύνδεσμος Αρτοποιών Λαμίας**, (απόφ. 16/1918) του Πρωτοδικείου Λαμίας. Ακολούθησαν πολύ αργότερα δύο τροποποιήσεις με τις αποφάσεις 411/1953 και 82/1963 του ίδιου Πρωτοδικείου.

Στην εκκλησία των Αγίων Θεοδώρων υπάρχει η εικόνα των Αγίων Θεοδώρων, η οποία είναι δωρεά του **Σωματείου Αρτεργατών Λαμίας**, το έτος 1949.

Το 1936 ιδρύθηκε η Ομοσπονδία Αρτοποιών Ελλάδος στην Αθήνα, που εκπροσωπεί περισσότερες από 15.000 επιχειρήσεις (βιοτέχνες αρτοποιοί) στη χώρα μας. Επιπλέον είναι περισσότεροι από 200 κυλινδρόμυλους που καθημερινά τροφοδοτούν με άριστα αλεύρα τα αρτοποιεία μας.

Το 1933, από τις τότε αρχαιρεσίες¹⁴ του Συλλόγου Αρτοποιών, στο Δ.Σ. ήταν οι : Βάλλας, πρόεδρος, Μωρίκης, αντιπρόεδρος, Μακρής, ταμίας, Κωνσταντέλλης, γραμματέας και Σταματοπούλης, Κάππος, Κατσιανής μέλη.

Οι αρτεργάτες της Λαμίας με τις οικογένειές τους, την ημέρα της γιορτής (6-8-1949)

Κάθε χρόνο στις 6 Αυγούστου, εορτή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, οι αρτοποιοί και αρτεργάτες με τις οικογένειές τους και με το λάβαρό τους, όπως είχαν όλοι οι σύλλογοι της Λαμίας, εκκλησιάζονταν και μετά γιόρταζαν. Χαρακτηριστική είναι η παραπάνω φωτογραφία του 1949, που ελήφθη στις 6 Αυγούστου 1949, στη γωνία των οδών Όθωνος και Αμαλίας. Πρόεδρος ήταν ο Ταξ. Ασημάκης.